

Zagrożenia zbiorów z XIX i XX wieku w polskich bibliotekach i archiwach na podstawie badania ankietowego

Poniższe sprawozdanie omawia przebieg realizacji trzeciego tematu w ramach zadania badawczego: A.1. *Dokonanie oceny stanu zachowania i pełne zdefiniowanie zagrożeń zbiorów z XIX i XX wieku w polskich bibliotekach i archiwach* finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Informatyzacji.

W ramach tego zadania, którego koordynatorem jest Biblioteka Narodowa zaplanowano:

A-1-1: przeprowadzenie oceny stanu zachowania statystyczną metodą stanfordzką zbiorów bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku w 5 bibliotekach oraz w 3 archiwach,

A.1-2: określenie stopnia degradacji papieru w zbiorach według poszczególnych regionów kraju badając pH tych samych wydań 60 tytułów polskiej literatury pięknej w największych bibliotekach,

A-1-3: dokonanie inwentaryzacji zagrożeń dla zbiorów.

Ostatnie wymienione zagadnienie zostało zrealizowane metodą ankiety *Inwentaryzacja zagrożeń w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku*. Projekt ankiety został opracowany przez mgr Ewę Potrzebnicką i dr Barbarę Drewniewską-Idziak.

W celu szczegółowego wypełnienia ankiety przygotowany został komentarz – rodzaj instrukcji, który wyjaśniał lub definiował zakres postawionych pytań. Następnie projekt został skonsultowany z przedstawicielami największych bibliotek i archiwów: mgr Małgorzatą Grocholską (Zakład Narodowy im. Ossolińskich), mgr Zbigniewem Kozińskim (Bi-

blioteka Jagiellońska), dr Wojciechem Łopuchem (Książnica Pomorska im. S. Staszica), mgr Konradem Panoszewskim (Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów), mgr Andrzejem Ulewiczem (Archiwum Państwowe w Olsztynie) i mgr Marią Woźniak (Biblioteka Narodowa).

Po wprowadzeniu proponowanych zmian ankieta wraz z komentarzem została rozesłana, w połowie 2003 roku, do 235 instytucji w tym: 61 archiwów, 107 bibliotek i 67 bibliotek kościelnych. Wypełnionych ankiet powróciło 129 reprezentujących: archiwa – 39 + 1 (Archiwum Państwowe w Krakowie nie wypełniło ankiety), wszystkie typy bibliotek – 72 z podziałem na: biblioteki centralne – 10, biblioteki naukowe – 8 + 1 (Biblioteka Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie nie wypełniła ankiety), biblioteki publiczne – 21, biblioteki szkół wyższych – 18 i biblioteki uniwersyteckie – 14 oraz biblioteki kościelne – 19. Zawierają one informacje dotyczące działalności bibliotek i archiwów z lat 2002-2003. Wykaz instytucji znajduje się w załączniku.

Ankieta zawierała 62 pytania zgrupowane w 14 rozdziałach:

- I. Charakterystyka zbiorów,
- II. Stan techniczny budynku,
- III. Wyposażenie magazynów,
- IV. Warunki klimatyczne,
- V. Oświetlenie,
- VI. Bezpieczeństwo zbiorów,
- VII. Zagrożenia chemiczne,
- VIII. Zagrożenia i zniszczenia biologiczne,

- IX. Zniszczenia chemiczne i mechaniczne w zbiorach,
- X. Zabezpieczenie zbiorów poprzez przeniesienie na inne nośniki,
- XI. Katastrofy,
- XII. Zniszczenia w zbiorach spowodowane przez katastrofy i awarie,
- XIII. Służby ochrony zbiorów,
- XIV. Dane osoby wypełniającej ankietę.

I. Charakterystyka zbiorów

Rozdział ten obejmuje liczbę zbiorów z XIX i XX wieku w kategoriach: zbiory specjalne lub archiwalia, druki zwarte, czasopisma i dokumenty życia społecznego oraz ich ewidencję.

Liczba zbiorów bibliotecznych ogółem z tego okresu w 90 bibliotekach wynosi 48 694 775 wol., natomiast archiwalia znajdujące się w 39 archiwach można ocenić na 114 938,91 m.b. i 15 246 624 jednostek archiwalnych oraz 458 zespołów.

Ocena stanu zachowania zbiorów bibliotecznych z XIX i XX wieku przeprowadzona statystyczną metodą stanfordzką, której wiarygodność wynosi 95% wykazała w:

Bibliotece Narodowej	– 90% zbiorów zakwaszonych,
Bibliotece Jagiellońskiej	– 86,7%,
Książnicy Pomorskiej	– 90,8%,
Bibliotece Śląskiej	– 93,7%

Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich – 88,3% zbiorów bibliotecznych przeznaczonych do odkwaszania, co daje średnią 89,9% zbiorów. Tak więc na odkwaszanie czeka 42 997 486 wol. > 43 000 000 wol.

Równocześnie przeprowadzono test ręcznego zginania papieru. Okazało się, że w tych samych bibliotekach wzmocnienia podłoża wymaga w:

Bibliotece Narodowej	– 30% zbiorów,
Bibliotece Jagiellońskiej	– 11,7% zbiorów,
Książnicy Pomorskiej	– 16,4% zbiorów,
Bibliotece Śląskiej	– 15,9% zbiorów,
Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich	– 3,9% zbiorów.

II. Stan techniczny budynku

Na to pytanie sformułowane następująco – *czy stan techniczny budynku jest zadowalający?* odpowiedziało 129 instytucji, z czego 104 instytucje określiły jako zadowalający, a 24 jako niezadowalający. Jedna instytucja odpowiedziała i tak i nie. Na dalsze pytania dotyczące tego tematu np. czy występuje przeciekanie dachu po deszczu lub śniegu otrzymaliśmy odpowiedź twierdzącą w 33 ankietach.

Możemy również stwierdzić na podstawie danych, że stan techniczny instalacji wodno-kanalizacyjnej i elektrycznej budynków jest zasadniczo dobry. Wszystkie budynki biblioteczne i archiwalne posiadają centralne ogrzewanie. Natomiast tylko w 7 instytucjach jest zainstalowany automatyczny system zamykający instalację wodno-kanalizacyjną: Archiwum Państwowym w Gdańsku, Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów Prowincji Warszawskiej w Lublinie, Książnicy Cieszyńskiej, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich.

III. Wyposażenie magazynów

Na to pytanie odpowiedziały wszystkie instytucje. Pierwsze pytanie dotyczyło lokalizacji magazynów. Okazało się, że magazyny znajdują się:

w piwnicach	– 65 instytucji,
na parterze	– 24 instytucje,
na piętrze	– 99 instytucji,
na poddaszu	– 20 instytucji,
na strychu	– 7 instytucji.

Wiadomo, że dla dobra zbiorów bibliotecznych i archiwalnych zalecenia konserwatorskie mówią o instalowaniu magazynów powyżej poziomu ziemi. Ta duża liczba magazynów znajdujących się w piwnicach budzi poważny niepokój o stan zachowania tych zbiorów.

Dalsze pytanie dotyczyło mebli magazynowych. Otóż w 124 instytucjach znajdują się meble metalowe, a w 68 drewniane. Ich mobilność przedstawia się następująco: w 119 instytucjach znajdują się meble stacjonarne, a w 59 jezdne regały. W tej dziedzinie nastąpiła wyraźna poprawa. W wielu instytucjach stare drewniane regały zostały wymienione na nowe metalowe, łatwiejsze do utrzymania w czystości.

Dla zachowania zbiorów w prawidłowej kondycji niezwykle ważne są działania profilaktyczne, do których należy m.in. odkurzanie zbiorów. Na to pytanie odpowiedziały 123 instytucje. Pytanie ankietowe dotyczące tego problemu wykazało, że tylko

- w 3 bibliotekach odkurzanie zbiorów odbywa się permanentnie (Biblioteka Gdańska PAN, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu i Biblioteka Główna Śląskiej Akademii Medycznej w Katowicach),
- dwa razy w roku w 20 instytucjach,
- 1 raz w roku w 44,
- 1 raz na 2 lata w 1,
- rzadziej w 42,
- zbiory nie są odkurzone w 3 instytucjach.

Jest to stan wysoce niepokojący. Należy przypomnieć, że pył i kurz powodują nie tylko mechaniczne uszkodzenia obiektów, ale również z powodu zawartych w nich gazowych zanieczyszczeń z powietrza, takich jak tlenek węgla, tlenki azotu lub dwutlenek siarki, który po reakcji z wilgocią, która zawsze jest obecna w papierze tworzy kwas siarkawy, a ten powoduje jego zakwaszenie. Utrzymanie magazynów w czystości i odkurzanie zbiorów to podstawowe działania profilaktyczne.

IV. Warunki klimatyczne

Kolejny punkt dotyczył utrzymania właściwych warunków klimatycznych w magazynach i czytelnich. Jest to podstawowy warunek przechowywania i zachowania zbiorów dla przyszłych pokoleń. Ta profilaktyka doprowadzi nas do możliwości przechowywania oryginałów bez konieczności korzystania z bardzo drogiej

usług konserwatorskich. Na początku zostało postawione pytanie dotyczące stałej kontroli warunków klimatycznych w magazynach i czytelnich i okazało się, że systematyczna kontrola jest tylko przeprowadzana w 74 magazynach, a w 52 nie. Jeszcze gorzej wygląda sprawdzanie warunków klimatycznych w czytelnich, a mianowicie w 38 czytelnich są sprawdzane, a w 81 nie.

Na pytanie o właściwe warunki klimatyczne w magazynach otrzymujemy odpowiedź pozytywną w 70 magazynach, a negatywną w 43 i podobnie w przypadku właściwych warunków klimatycznych w czytelnich – odpowiedź pozytywną w 68 czytelnich i w 41 – negatywną.

Można wnioskować, że opiekunowie zbiorów większą wagę przywiązują do stanu zachowania zbiorów w magazynach, aniżeli w czytelnich. Należy jednak przypomnieć, że nagła i duża zmiana warunków klimatycznych zbiorów podczas udostępniania, a więc przeniesienia z magazynów do czytelni wpływa bardzo niekorzystnie na ich stan zachowania. Oczywiście inne są parametry temperatury dla zbiorów, a inne dla użytkowników. W takiej sytuacji podczas udostępniania najcenniejszych zbiorów zalecane jest tymczasowe leżakowanie w pomieszczeniu przejściowym.

Naprawdę stabilne i optymalne warunki klimatyczne mogą tylko zapewnić systemy klimatyzacyjne. Na 129 wypełnionych ankiet systemy klimatyzacyjne znajdują się w 15 instytucjach:

- w 5 archiwach:
Archiwum Akt Nowych w Warszawie,
Archiwum Marynarki Wojennej,
Archiwum Państwowym w Opolu,
Archiwum Straży Granicznej,
Centralnym Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji
- w 10 bibliotekach:
Bibliotece Głównej Akademii Ekonomicznej w Krakowie,
Bibliotece Głównej Akademii Ekonomicznej w Poznaniu,

Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego,
 Bibliotece Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego,
 Bibliotece Kórnickiej PAN,
 Bibliotece Śląskiej,
 Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie,
 Książnicy Cieszyńskiej,
 Książnicy Pomorskiej,
 Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy.

W kolejnych 5 instytucjach tylko część magazynów jest klimatyzowana:

Archiwum Państwowe we Wrocławiu,
 Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego,
 Biblioteka Jagiellońska,
 Biblioteka Narodowa,
 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Tam, gdzie nie ma zainstalowanych systemów prawidłowe warunki klimatyczne są utrzymywane przy pomocy ruchomych urządzeń klimatycznych jak osuszacze i nawilzacze.

V. Oświetlenie

Niezwykle ważnym czynnikiem mającym wpływ na stan zachowania zbiorów jest światło. Każdy rodzaj światła jest dla zbiorów bibliotecznych i archiwalnych szkodliwy poprzez emitowanie promieniowania ultrafioletowego i podczerwonego, a jego działanie kumuluje się. Zarówno światło dzienne jak i światło sztuczne powodują proces degradacji zbiorów bibliotecznych, a dokładnie papieru, skóry, tkanin introligatorskich, klejów, atramentów oraz pigmentów. Wszystkie metody zabezpieczające jak fotografia, mikrofilmowanie, kserokopowanie, a zwłaszcza skanowanie powodują krótkie, ale bardzo mocne naświetlanie obiektów. Takie naświetlanie jest bardzo szkodliwe, ponieważ powoduje powstanie reakcji chemicznych, w wyniku których następuje starzenie się i destrukcja poszczególnych elementów książki.

Bardzo istotnym jest oświetlenie magazynów, w których przechowywane są zbiory. Na pytanie dotyczące zabezpieczenia przed światłem okien w magazynach otrzymaliśmy 92

informacje, że w 61 instytucjach są żaluzje, w 24 – zasłony z materiału, w 3 – szyby pomalowane farbą, a w 4 – specjalne szyby UV.

Kolejne pytanie dotyczyło oświetlenia magazynów. Otóż w 114 magazynach zainstalowane jest oświetlenie jarzeniowe, a w 32 magazynach oświetlenie żarowe. Niektóre instytucje mają magazyny z różnorodnym oświetleniem.

Dosyć duże znaczenie ma usytuowanie regałów w stosunku do okien. Otóż w większości magazynów ta odległość wynosi około 1 m.

VI. Bezpieczeństwo zbiorów

Podstawowym obowiązkiem właścicieli zbiorów jest ich zabezpieczenie przed kradzieżą. W 77 instytucjach są zainstalowane systemy antywłamaniowe. W 28 instytucjach jest stosowany system bezpośredniego zabezpieczenia obiektów przed kradzieżą (paski, bramki), a w 30 instytucjach system dozoru telewizyjnego.

Pomimo nadzoru różnego typu systemów elektronicznych oraz straży bibliotecznej zanotowano kradzieże w 42 instytucjach i to od 1 wol. poprzez kilka, kilkanaście wol., 200-250 wol. (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie – z wolnym dostępem do półek) do 600 wol. rocznie (Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie).

Dużo gorszą plagą jest wandalizm. Złapany złodziej musi odkupić książkę i traci prawo do korzystania ze zbiorów, natomiast zniszczenia zbiorów są trudniejsze do ustalenia sprawcy, a renowacja ich jest bardzo kosztowna. Tego typu zniszczenia zgłosiło 31 instytucji.

VII. Zagrożenia chemiczne

Wśród zagrożeń chemicznych zgłoszonych przez respondentów zostały wymienione: wielokrotnie – ruchliwa arteria komunikacyjna i stacja paliw, oraz pojedynczo – huta, chłodnia, drukarnia, stocznia, MPO, składy chloru do uzdatniania wody pitnej, zakład przemysłowy emitujący pyły i sztuczne lodowisko, przy tworzeniu którego jest wykorzystywany amoniak.

Niestety wymienione zagrożenia nie zobligowały, w większości wypadków, właścicieli zbiorów do systematycznego przeprowadzania badań zanieczyszczeń chemicznych powietrza w otoczeniu instytucji. Tego typu badania zostały przeprowadzone w 14 magazynach i w otoczeniu 7 instytucji na 129 wypełnionych ankiet.

VIII. Zagrożenia i zniszczenia biologiczne

Zniszczenia biologiczne zostały zgłoszone przez 56 instytucji. Są to gryzonie, insekty oraz grzyby. Kształtują się one następująco:

- 0,01-5% zainfekowanych zbiorów zgłosiły 32 instytucje,
- 6-20% – 15 instytucji,
- 21-50% – 9 instytucji.

Zniszczenia biologiczne w wielkości 30% zbiorów podały:

- Archiwum Państwowe w Toruniu,
- Biblioteka Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie,
- Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu,
- Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- 36% – Książnica Cieszyńska,
- 40% – Archiwum Państwowe we Wrocławiu,
- 70% – Archiwum Państwowe w Katowicach.

Zniszczenia związane z żerowaniem gryzoni zgłosiło 35 instytucji.

W 56 instytucjach są przeprowadzane dezynfekcje zbiorów – przede wszystkim darów i zakupów oraz znaczące części zbiorów podczas ich przenoszenia lub wydzielania oraz zainfekowania danej części zbiorów. Natomiast dezynfekcje całych zbiorów odbywają się podczas przeprowadzki zbiorów do nowej siedziby. Taka pełna dezynfekcja zbiorów odbyła się w 8 instytucjach:

- Archiwum Państwowym w Opolu (po powodzi),
- Archiwum Państwowym w Suwałkach
- oraz w następujących bibliotekach:

- Bibliotece Gdańskiej PAN,
- Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego (po powodzi),
- Bibliotece Medycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. S. Moniuszki w Gdańsku,
- Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego OO. Franciszkanów w Krakowie,
- Centralnej Bibliotece Wojskowej.

Natomiast deratyzacja była przeprowadzana w 40 instytucjach.

Należy podkreślić, że na pytanie dotyczące przeprowadzania przeglądów zbiorów pod względem ich stanu zachowania otrzymaliśmy 103 pozytywne odpowiedzi (na 129 ankiet). Jest to bardzo istotny element w procesie ochrony zbiorów. Dostyc często jest on łączony z przeprowadzonym skontrum.

IX. Zniszczenia mechaniczne i chemiczne w zbiorach

Zniszczeniami, które najczęściej występują w zbiorach są zabrudzenia, przedarcia, ubytki. Postawione pytanie dotyczyło oddzielnie zbiorów oprawnych i nieoprawnych. Na 129 ankiet otrzymaliśmy 86 odpowiedzi, z czego 1 biblioteka nie ma zniszczeń (Biblioteka Senatu Rzeczypospolitej Polskiej), a 6 instytucji nie podaje tego typu informacji.

Pozostałe 79 instytucji zgłosiło następująco wielkości zniszczeń mechanicznych zbiorów oprawnych:

- 35 – 0,02-5%,
- 24 – 6-20%,
- 15 – 21-50%,
- 5 – 50 %.

Zniszczenia obejmujące powyżej 50% zbiorów zgłosiły archiwa:

- 60% Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu,
- 80% Archiwum Państwowe w Bydgoszczy,
- Katowicach i Poznaniu.

Natomiast zniszczenia mechaniczne zbiorów nieoprawnych zostały podane przez 70 instytucji z czego 1 nie ma zniszczeń, a 3 nie podały danych. W pozostałych 66 instytucjach zniszczenia kształtują się następująco:

- 22 – 0,05-5%,
- 26 – 6-20%,
- 11 – 21-50%,
- 7 – powyżej 50%.

Zniszczenia obejmujące powyżej 50% zbiorów podały:

- 60% Archiwum Państwowe w Gdańsku, Biblioteka Narodowa,
- 70% Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Biblioteka Główna Akademii Muzycznej w Krakowie,
- 80% Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- 90% Archiwum Państwowe w Katowicach,
- 95% Archiwum Państwowe w Poznaniu.

Dużo groźniejszym zjawiskiem dla zbiorów są zniszczenia chemiczne wywołane przez rozwój przemysłowy kraju, miast i rozwój motoryzacji. To niektóre elementy zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego jak dwutlenek siarki, tlenki azotu, formaldehyd i ozon oraz pył powodują, w wyniku reakcji, zakwaszenie papieru. Ten proces jest nieodwracalny. W chwili obecnej mamy tylko możliwość, poprzez odkwaszanie zbiorów, na spowolnienie tego procesu. W ankiecie zostały postawione pytania dotyczące zażółcenia zbiorów i silnego osłabienia papieru z podziałem na zbiory sprawne i nieoprawne.

Informacje na temat zażółconych zbiorów oprawnych zgłosiło 76 instytucji, z czego 2 biblioteki nie mają tego problemu, a 4 nie potrafiły określić jego wielkości. Pozostałe 70 instytucji podały następujące dane:

- 23 – 0,08-5%,
- 21 – 6-20%,
- 21 – 21-50%,
- 5 – powyżej 50%.

Do instytucji, które zgłosiły najwyższy procent zniszczeń należą:

- 60% Archiwum Państwowe w Katowicach i Olsztynie
- Biblioteka Narodowa,
- 75% Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie.

Odpowiedzi na temat zażółconych zbiorów nieoprawnych otrzymaliśmy z 58 instytucji, z czego jedna nie ma tego problemu, a 3 nie podały danych.

Pozostałe 54 instytucje zgłosiły następujące informacje:

- 19 – 0,4-5%,
- 12 – 6-20%,
- 16 – 21-50%,
- 7 – powyżej 50%.

Do instytucji, które podały najwyższy procent zniszczonych zbiorów nieoprawnych należą:

- 60% Archiwum Państwowe w Gdańsku,
- 70% Biblioteka Narodowa,
- 75% Biblioteka Uniwersytecka KUL
- Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie,
- 80% Archiwum Państwowe w Toruniu,
- 90% Archiwum Państwowe w Katowicach, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Na temat zniszczeń chemicznych w formie silnego osłabienia papieru zbiorów oprawnych otrzymaliśmy 58 odpowiedzi. Jedna z bibliotek nie ma tego problemu. Natomiast pozostałe 57 instytucji określa zniszczenia tego typu następująco:

- 22 – 0,06-5%,
- 20 – 6-20%,
- 9 – 21-50%,
- 6 – powyżej 50%.

Instytucje zgłaszające największe zniszczenia tego typu:

- 70% – Biblioteka Narodowa,

Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego,

75% – Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego,

80% – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteka Główna Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu.

Na temat zniszczeń chemicznych w postaci silnego osłabienia papieru zbiorów nieoprawnych otrzymaliśmy 53 odpowiedzi, z czego jedna biblioteka nie zgłasza tego problemu. Pozostałe 52 instytucje zgłosiły zniszczenia w następującym procencie zbiorów:

21 – 0,3-5%,

11 – 6-20%,

13 – 21-50%,

7 – powyżej 50%.

Do instytucji zgłaszających największe zniszczenia należą:

60% – Biblioteka Śląska,

70% – Książnica Podlaska,

75% – Biblioteka Uniwersytecka KUL, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego,

80% – Biblioteka Narodowa, Biblioteka Główna Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie,

90% – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W wyniku powyższych zniszczeń pojawia się problem priorytetowy dla bibliotek i archiwów, a mianowicie konieczność ograniczania udostępniania ze względu na stan zachowania zbiorów. Na to pytanie otrzymaliśmy 60 odpowiedzi.

Dwie instytucje określiły ten problem jako trudny do oszacowania, jedna udostępnia tylko na miejscu, a inna „wyjątkowo”. 56 pozostałych instytucji udostępnia swoje zbiory z następującym ograniczeniem:

31 nie udostępnia 0,002-5% zbiorów,

18 – 6-20% zbiorów (Biblioteka Narodowa 10%),

7 – 21-50% zbiorów,

1 – powyżej 50% zbiorów.

Należy podkreślić, że aż 20% swoich zbiorów nie udostępnia:

– Archiwum Państwowe w Poznaniu,

– Biblioteka Gdańska PAN,

– Główna Biblioteka Pracy i Zabezpieczenia Społecznego;

25% zbiorów nie udostępnia :

– Archiwum Państwowe we Wrocławiu,

– Biblioteka Naukowa Wojskowego Biura Badań Historycznych w Warszawie;

30% zbiorów nie udostępnia:

– Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. S. Moniuszki w Gdańsku,

– Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego, – Muzeum Narodowe. Biblioteka Książąt Czarotorskich;

50% zbiorów nie udostępnia:

– Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie,

– Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego;

80% zbiorów nie udostępnia:

– Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu.

X. Zabezpieczenie zbiorów poprzez przenoszenie na inne nośniki

Z powodu tak dużego zniszczenia zbiorów bibliotecznych i archiwalnych od lat prowadzona jest akcja zabezpieczania zbiorów poprzez przenoszenie na inne nośniki.

Najbardziej trwałym nośnikiem odpowiednim do archiwizacji zbiorów jest mikrofilm. Z ankiety wynika, że ta działalność jest prowadzona systematycznie w 27 instytucjach, a 36 korzysta z usług mikrofilmowych specjalistycznych firm. Mikrofiszce wykonywane są we własnym zakresie w 8 instytucjach, a 5 zleca na zewnątrz.

Wtórne dokumenty elektroniczne są wykonywane we własnym zakresie w 35 instytucjach i produkcja ta wyniosła 18 522 CD-ROM, a 16 instytucji zleciło wyspecjalizowanym firmom wykonanie 10 396 CD-ROM.

Wtórne dokumenty fotograficzne wykonywane są we własnym zakresie w 14 instytucjach i produkcja ta wyniosła 10 542 fotografie, a 6 zleciło wykonanie 815 fotografii.

Nadal najpowszechniejszą metodą pośredniego udostępniania zbiorów jest kserokopowanie. Wiemy wszyscy, że jest to metoda szkodliwa dla zbiorów ze względu na mocne naświetlanie i niszczenie grzbietów oprawnych tomów. Z ankiety wynika, że 64 instytucje wykonały 2 621 441 kserokopii.

Tworzenie innych form zastępczych jest sporadyczne. Tylko 4 instytucje wydały 19 reprintów, a 1 wykonała kopie fonograficzne.

XI. Katastrofy

W tym rozdziale zostały postawione pytania dotyczące położenia topograficznego budynków archiwów i bibliotek, zagrożeń wynikających z tego położenia oraz zabezpieczeń przeciwpożarowych.

Na pytanie *czy bibliotekalarchiwum posiada ocenę warunków geologicznych, które mogą stanowić zagrożenie dla budynku?* odpowiedziało pozytywnie tylko 26 instytucji.

Na pytanie *czy bibliotekalarchiwum znajduje się w strefie zagrożenia powodziowego?* twierdząco odpowiedziało 31 instytucji. Przyczyną jest bliskość rzeki lub kanału.

Dalej okazało się, że na 129 instytucji tylko 75 posiada program postępowania na wypadek katastrofy. Doświadczenia wyniesione z okresu powodzi w 1997 i 1999 roku nauczyły nas jak ważny jest to dokument. Biblioteki i archiwa posiadające tego typu instrukcje działały dużo szybciej i sprawniej organizowały pomoc i ratunek dla swoich zbiorów.

Podobnie wygląda sprawa opracowania systemu ewakuacji najcenniejszych zbiorów.

Otóż na 129 instytucji tylko 76 posiada opracowany system ewakuacji.

W związku z tym postawiono pytanie dotyczące oznakowania zbiorów charakteryzującego ich wartość. Okazało się, że tylko 38 instytucji posiada tego typu oznakowanie.

Kolejne pytania dotyczyły zabezpieczenia przeciwpożarowego.

Na 129 instytucji 84 posiada instalację przeciwpożarową, a w 105 instytucjach straż pożarna przeprowadza systematyczne kontrole, najczęściej corocznie lub co 2 lata. Bywa czasami, że te kontrole są dużo częściej, np. w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego co miesiąc.

XII. Zniszczenia w zbiorach spowodowane przez katastrofy i awarie

W tym rozdziale postawione pytania dotyczyły przede wszystkim zniszczeń zbiorów spowodowanych przez ogień i wodę, zjawiska atmosferyczne oraz zniszczeń budynków, które były skutkiem ich działania.

W tym czasie miało miejsce 5 pożarów: w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece Głównej Szkoły Głównej Handlowej, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy i Bibliotece Raczyńskich.

Zdarzenia te nie pociągnęły za sobą znaczących zniszczeń zbiorów.

Czynnikiem, który w minionych latach doprowadził do katastrofy i zniszczeń wielu zbiorów bibliotecznych i archiwalnych oraz budynków była woda. Aż 54 instytucje zgłosiły tego typu zniszczenia. Poza powodzią stulecia w 1997 i 1999 roku w wielu instytucjach zdarzyły się awarie wodociągów, rurociągów, centralnego ogrzewania i dachów oraz pojawiły się wody gruntowe. Te wydarzenia prowadziły najczęściej do poważnych zniszczeń zbiorów bibliotecznych i archiwalnych.

Zniszczenia zbiorów zgłosiły 33 instytucje w następującej wielkości:

23 – 0-1%,

3 – 2-5%,

10% zbiorów zgłosiły 3 instytucje:

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim,
Archiwum Państwowe we Wrocławiu,
Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.

25% – Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego,

30% zgłosiły 3 instytucje:

Archiwum Państwowe w Opolu,
Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego OO. Franciszkanów w Krakowie (posiadająca zbiory z Kłodzka),
Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smółki w Opolu.

Budynki biblioteczne i archiwalne zostały zniszczone przez powódź 1997 roku w następującej wielkości:

5% – Archiwum Państwowe w Opolu,
10% – Archiwum Państwowe we Wrocławiu,
15% – Śląska Akademia Medyczna w Katowicach,
30% – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu,
40% – Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego,
50% – Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smółki w Opolu.

XIII. Służby ochrony zbiorów

Jako pierwsze w tym rozdziale zostało postawione pytanie dotyczące zatrudnienia osoby odpowiedzialnej za ochronę zbiorów. Pytanie to stawiamy od 10 lat. W pierwszej ankiecie rozсланiej przez Bibliotekę Narodową w 1994 roku na 208 przysłanych odpowiedzi tylko w 27 bibliotekach były zatrudnione osoby na odpowiednim stanowisku lub ich zakres czynności był poszerzony o te obowiązki. W kolejnej ankiecie dotyczącej narodowego zasobu bibliotecznego przeprowadzonej również przez Bibliotekę Narodową w 2000 roku otrzymaliśmy informację, że na 50 bibliotek jest tylko zatrudnionych 12 osób o odpowiednim zakresie obowiązków. Obecnie otrzymaliśmy informację, że

na 129 instytucji tylko 39 zatrudnia 40 osób odpowiedzialnych za ochronę zbiorów lub mają zakres czynności poszerzony o odpowiednie obowiązki.

Jest to dla nas zdumiewające zjawisko! Wiemy jak duże środki finansowe są potrzebne na prace introligatorskie, konserwatorskie czy zabezpieczające, a działania profilaktyczne są najtańsze i możliwe do realizacji w każdej instytucji. Potrzebna jest tylko koordynacja działań, systematyczna kontrola warunków klimatycznych w magazynach i czytelniach, odpowiednie ochronne opakowania zbiorów itp.

Należałoby zastanowić się nad tym, kto w pozostałych 90 instytucjach jest odpowiedzialny np. za czystość i odpowiednie warunki klimatyczne przechowywanych zbiorów? Czy to zjawisko świadczy o niskiej świadomości zagrożenia zbiorów, czy też o lekceważeniu problemu?

Dalsze pytanie dotyczyło prac konserwatorskich. I tak 56 instytucji przeprowadza we własnym zakresie, a 17 instytucji daje na zlecenie. Niestety nie wszystkie instytucje podały wielkości zbiorów poddanych działaniom renowatorskim lub konserwatorskim we własnym zakresie. Natomiast na zlecenie zostało przekazanych do konserwacji 305 obiektów.

Podobnie wygląda wykonanie prac introligatorskich. 67 instytucji we własnym zakresie przeprowadza prace introligatorskie, a 58 instytucji daje zlecenia na zewnątrz. Należy dodać, że często te same instytucje nie mogąc sprostać potrzebom własnych zbiorów dają dodatkowo zlecenia. Niestety nie wszystkie instytucje podały wielkości zbiorów przekazywanych do oprawy, czy to we własnej introligatori, czy na zewnątrz.

Ostatnie pytanie dotyczyło badania pH nabywanych materiałów ochronnych. Okazało się, że tylko 24 instytucje kontrolują pH materiałów ochronnych.

Ostatni XIV rozdział zawierał dane osoby wypełniającej ankietę.

Podsumowanie

Przeprowadzenie analizy tej ankiety uświadomiło nam, z jak ważnymi problemami stykają się opiekunowie zbiorów bibliotecznych i archiwalnych starając się zapewnić właściwą ich ochronę, jak wielki jest wachlarz potrzeb – począwszy od działań profilaktycznych, poprzez konserwację masową (dezynfekcję, laminację, liofilizację i odkwaszanie wraz z wzmacnianiem struktury papieru), restaurację unikatowych dokumentów do zabezpieczania czyli utrwalania treści i ob-razu przez przenoszenie na inny nośnik – niezbędny w celu przechowania zbiorów dla przyszłych pokoleń.

Poznaliśmy w przybliżeniu wielkości zbiorów bibliotecznych i archiwalnych, które oczekują na odkwaszanie, a są to co najmniej 43 000 000 woluminów zbiorów bibliotecznych i 220 000 m.b. archiwaliów. Należy przecież pamiętać, że nie wszystkie archiwa i biblioteki odpowiedziały na naszą ankietę. W sytuacji gdy systemy do odkwaszania zbiorów rocznie mogą odkwaśnić ok. 60 000 woluminów konieczna jest doskonała koordynacja tej działalności, ażeby nie powtarzać tych samych tytułów i szczegółowa selekcja własnych zbiorów oraz uzyskanie jak największej liczby tych urządzeń.

Wykaz instytucji, które odpowiedziały na naszą ankietę

Archiwa:

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie
2. Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej
3. Archiwum Archidiecezji Warszawskiej
4. Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
5. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie
6. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
7. Archiwum Marynarki Wojennej w Gdyni
8. Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji
9. Archiwum Państwowe w Białymstoku
10. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
11. Archiwum Państwowe w Częstochowie
12. Archiwum Państwowe w Gdańsku
13. Archiwum Państwowe w Kaliszu
14. Archiwum Państwowe w Katowicach
15. Archiwum Państwowe w Kielcach
16. Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Jędrzejowie
17. Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Pińczowie
18. Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Sandomierzu
19. Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Starachowicach
20. Archiwum Państwowe w Koszalinie
21. Archiwum Państwowe w Krakowie (ankieta niewypełniona)
22. Archiwum Państwowe w Lesznie
23. Archiwum Państwowe w Olsztynie
24. Archiwum Państwowe w Opolu
25. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
26. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Oddział w Tomaszowie Mazowieckim
27. Archiwum Państwowe w Płocku
28. Archiwum Państwowe w Poznaniu
29. Archiwum Państwowe w Przemyślu
30. Archiwum Państwowe w Suwałkach
31. Archiwum Państwowe w Toruniu
32. Archiwum Państwowe we Wrocławiu
33. Archiwum Państwowe w Zielonej Górze
34. Archiwum Senatu
35. Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie
36. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
37. Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

38. Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego
39. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej
40. Archiwum Zgromadzenia Orionistów w Zduńskiej Woli

Biblioteki:

41. Akademia Ekonomiczna – Biblioteka Główna w Poznaniu
42. Akademia Ekonomiczna – Biblioteka Główna w Krakowie
43. Akademia Górniczo-Hutnicza – Biblioteka Główna
44. Akademia Medyczna – Biblioteka Główna w Gdańsku
45. Akademia Medyczna im. K. Marcinkowskiego – Biblioteka Główna w Poznaniu
46. Akademia Medyczna im. L. Rydygiera – Biblioteka Główna w Bydgoszczy
47. Akademia Muzyczna – Biblioteka Główna w Krakowie
48. Akademia Muzyczna im. F. Chopina – Biblioteka Główna w Warszawie
49. Akademia Muzyczna im. K. Szymanowskiego – Biblioteka Główna w Katowicach
50. Akademia Muzyczna im. K. Lipińskiego – Biblioteka Główna we Wrocławiu
51. Akademia Muzyczna im. S. Moniuszki – Biblioteka Główna w Gdańsku
52. Akademia Obrony Narodowej – Biblioteka Główna w Warszawie
53. Akademia Rolnicza – Biblioteka Główna we Wrocławiu
54. Akademia Rolnicza im. H. Kołłątaja – Biblioteka Główna w Krakowie
55. Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk
56. Biblioteka Instytutu Teologicznego w Sandomierzu
57. Biblioteka Jagiellońska
58. Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
59. Biblioteka Książąt Czartoryskich, Muzeum Narodowe w Krakowie
60. Biblioteka Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie
61. Biblioteka Narodowa
62. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
63. Biblioteka Naukowa Wojskowego Biura Badań Historycznych w Warszawie
64. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Warszawie
65. Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego
66. Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu
67. Biblioteka Sejmowa
68. Biblioteka Śląska
69. Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego
70. Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego
71. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Łowiczu
72. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie
73. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej w Olsztynie
74. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Braci Mniejszych w Krakowie
75. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie
76. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łodzi
77. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Księży Salwatorianów w Obornikach
78. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Misjonarzy Oblatów M.N. w Obrze
79. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Kapucynów w Lublinie
80. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Pijarów w Krakowie
81. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Elbląskiej
82. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Elckiej

83. Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Kaliskiej
84. Biblioteka Wyższego Seminarium Misyjnego Duchownego Księża Werbistów w Pieniężnie
85. Biblioteka Wyższego Seminarium Misyjnego Księża NSJ w Stadnikach
86. Centralna Biblioteka Rolnicza
87. Centralna Biblioteka Statystyczna
88. Centralna Biblioteka Wojskowa
89. Chrześcijańska Akademia Teologiczna – Biblioteka Główna w Warszawie
90. Główna Biblioteka Pracy i Zabezpieczenia Społecznego
91. Główna Biblioteka Lekarska im. S. Konopki
92. Katolicki Uniwersytet Lubelski – Biblioteka Uniwersytecka
93. Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej
94. Książnica Cieszyńska
95. Książnica Kopernikańska w Toruniu
96. Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku
97. Książnica Pomorska im. S. Staszica w Szczecinie
98. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego – Biblioteka w Warszawie (ankieta niewypełniona)
99. Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza – Biblioteka
100. Muzeum Tradycji Niepodległościowych – Biblioteka Naukowa w Łodzi
101. Powiatowa Biblioteka Publiczna „Biblioteka pod Atlantami” w Wałbrzychu
102. Szkoła Główna Handlowa – Biblioteka Główna
103. Śląska Akademia Medyczna – Biblioteka Główna w Katowicach
104. Towarzystwo im. F. Chopina – Biblioteka i Fonoteka
105. Uniwersytet Gdański – Biblioteka Główna
106. Uniwersytet Jagielloński – Biblioteka Medyczna
107. Uniwersytet im. A. Mickiewicza – Biblioteka Uniwersytecka
108. Uniwersytet im. Kardynała S. Wyszyńskiego – Biblioteka w Warszawie
109. Uniwersytet Łódzki – Biblioteka Uniwersytecka
110. Uniwersytet Medyczny – Biblioteka Główna w Łodzi
111. Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej – Biblioteka Główna
112. Uniwersytet Opolski – Biblioteka Główna
113. Uniwersytet Szczeciński – Biblioteka Główna
114. Uniwersytet Śląski – Biblioteka Główna
115. Uniwersytet w Białymstoku – Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia
116. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski – Biblioteka Główna
117. Uniwersytet Warszawski – Biblioteka Uniwersytecka
118. Uniwersytet Wrocławski – Biblioteka Uniwersytecka
119. Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Kielcach
120. Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie
121. Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu
122. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smółki w Opolu
123. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie
124. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. J. Conrada-Korzeniowskiego w Gdańsku
125. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie
126. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy
127. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Rzeszowie
128. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. K. Norwida w Zielonej Górze
129. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Marszałka J. Piłsudskiego w Łodzi
130. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. T. Mikulskiego we Wrocławiu
131. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Summary

One of the four research tasks under the research project ordered by the Ministry of Scientific Research and Information Technology entitled “Acid Paper. Mass-Scale Saving of Endangered Polish Library and Archival Resources” called *The Assessment of the State of Preservation and Full Definition of Threats to 19th and 20th Collections in Polish Libraries and Archives*. One part of this task is a questionnaire-based survey to create an *Inventory List of Threats to Library and Archival 19th and 20th Century Collections*. An analysis of the results of this survey illustrates how immense are the needs of Polish libraries and archives in the field of preservation.